

Alma Jašarević

Prijevodni poezije Hafiza Širazija na bosanski jezika¹

UDK 821.222.1 : 811.163.4*3'25]

Sažetak

Divan Hafiza Širazija smatra se jednom od najznačajnijih poetskih zbirki kako u perzijskoj, tako i u svjetskoj književnoj tradiciji. Ovaj rad tretira dosadašnje objavljene prijevode Hafizove poezije na bosanskom jeziku iz pera Jovana Jovanovića Zmaja, Dževada Sulejmanpašića, Safvet-beg Bašagića, Fehima Bajraktarevića, Bećira Džake, Ahmeda Anande i Ebtehaja Navaeya. Prevodioci su navedeni hronološkim redoslijedom, a potom smo kroz njihove prijevode kao i tekstove o Hafizovoj poeziji kratko analizirali njihovu recepciju ove poezije. Prijevodima smo pristupili iz perspektive studija prevođenja, te se posebno osvrnuli na posredne i ponovljene prijevode. Autorica zaključuje da je različito pristupanje Hafizovoj poeziji rezultiralo različitim prijevodima, kao i sam način prevođenja; posredni prijevodi podomaćivali su Hafizovu poeziju, a direktni su bili vjerniji izvorniku. Osim toga, prvi prijevodi koji su nastali posrednim ili direktnim putem, ali pod utjecajem evropske recepcije Hafizove poezije, bili su jednodimenzionalni, a prevodioci su Hafizovoj poeziji pristupili iz perspektive specifičnog konteksta u kojem su prevodili, zanemarujući vremensku epohu u kojoj je djelo nastalo, kao i žanr kojem je pripadalo, a ovaj se pristup zadržao nešto više od jednog stoljeća. Kroz ponovljene prijevode *Divan* se polahko vraćao u svoj kulturološki krug. Baš kao što su ljubavni i gnostički gazel sintezom doživjeli svoj vrhunac u Hafizovoj poeziji, tako su prijevodi Hafizove poezije doživjeli svoj vrhunac pojavom cjelokupnog prijevoda *Divana* iz pera Bećira Džake, koji je sve dotadašnje prijevode, koji su bili fokusirani više na stil ili na značenje, okrunio ovim prijevodom, obuhvativši sve aspekte ove poezije.

Ključne riječi: Hafiz Širazi, *Divan*, perzijski jezik, Balkan, izravni i posredni prijevodi, ponovljeni prijevodi, hronološki redoslijed prevodilaca, recepcija, ambigvitet

¹ Ovo je magistarski rad koji je Alma Jašarević odbranila na Univerzitetu u Sarajevu (Filozofski fakultet, Odsjek za orijentalnu filologiju, Katedra za perzijski jezik i književnost), 2021.

Položaj perzijskog jezika na prostoru Balkana

Interesovanje za čitanjem, komentiranjem, imitiranjem, a nešto kasnije i prevođenjem perzijskih djela na prostoru Balkana počinje dolaskom Osmanskog carstva. U osmanskome periodu (od 15. do 19. stoljeća) turski jezik bio je službeni jezik, arapski je bio jezik vjere, a perzijski jezik bio je jezik lijepe književnosti. Iako perzijski jezik nije imao neposredni kontakt s bosanskim jezikom, niti je bio lingua-franca, kao ni jezik neke religije, uživao je poseban status u Osmanskom carstvu, tako da mu je i u najzapadnijim dijelovima poklanjana jednaka pažnja kao i u drugim dijelovima carstva. Veliki broj klasičnih perzijskih djela bio je prisutan i izučavan na prostoru Bosne i Hercegovine još od 15. stoljeća. Najvažnija među njima jesu *Mesnevija* (*Masnawī-ye ma'nawī*) Dželaluddina Rumija, *Đulistan* (*Golestān*) i *Bustan* (*Bostān*) Sadija Širazija, *Pendnama* (*Pandnāme*), koja je pripisivana Attaru, te *Divan* (*Dīwān*) Hafiza Širazija.

Književnost na perzijskom jeziku se u Bosni i Hercegovini počinje razvijati u 15. stoljeću, u periodu kada se završava klasični period perzijske književnosti.² S obzirom na to da su na prostoru Bosne i Hercegovine sva tri orijentalna jezika u određenoj mjeri bila zastupljena među obrazovanim članovima društva, sasvim je prirodan slijed događaja pojava da su se bošnjački pisci i pjesnici ugledali na istaknute pjesnike iz orijentalno-islamskog kruga. Tako književna baština Bosne i Hercegovine na perzijskom jeziku nosi izrazit pečat gnosticizma, pod snažnim utjecajem perzijske književne tradicije.³

U osmanskome periodu veliku ulogu u interpretiranju orijentalno-islamske književne tradicije na prostoru Bosne odigrali su mnogi poklonici književne tradicije na tri orijentalna jezika koji su se školovali po osmanskim središtima. Posebno se ističu zaljubljenici u sufijsku književnost koji su i sami djelovali kroz razne sufijske redove.⁴ Zahvaljujući utjecajima

perzijske literature i interesu za nju, na ovim prostorima više autora pisalo je svoja djela na perzijskom jeziku, među kojima se ističu: Mahmud-paša Adni, Derviš-paša Bajezidagić, Hasan Zijai Mostarac, Nerkesi, Tevekkuli-dede, Fevzi Mostarac, Ahmed Hatem Bjelopoljak.⁴

Hronološki posmatrano, za početak bavljenja Hafizovom poezijom uzimamo podatak da je Fevzi Mostarac čitao Hafizov *Divan* pred svojim učiteljem u prvoj polovini XVIII stoljeća.⁵ Osim imitiranja perzijske poezije, pojavio se i komentar Hafizovog *Divana* iz pera bošnjačkog autora Ahmeda Sudija Bošnjaka. O Sudijevom komentaru *Divana* vladaju podijeljena mišljenja. Dok su jedni puni hvale, drugi su mišljenja da takav pristup Sudijevom komentaru *Divana* predstavlja njegovo neutemeljeno i pretjerano glorificiranje.⁵

U periodu kada Bosna prelazi u drugi kulturološki krug izdvajanjem iz Osmanskog carstva i pripajanjem Austro-Ugarskoj krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u Bosni počinje bosansko-muslimanski kulturni i književni preporod u tada pokrenutim časopisima, među kojima su najpoznatiji *Behar*, *Gajret* i *Biser*, koje su pokrenuli muslimanski književnici i drugi intelektualci.

Paralelno s izvornom književnošću u ovim časopisima, naročito u *Beharu* i *Gajretu*, javlja se i prevodilačka književnost. Za muslimanske čitaoce i prevodioce tada su bile najomiljenije tri strane književnosti: arapska, turska i perzijska, tako da su glavni doprinos ovoj literaturi dali tadašnji poznavaoци ova tri jezika. Među prijevodima perzijske poezije značajno mjesto zauzima opus Hafiza Širazija.

Predmet analize u ovome radu bit će prijevod poezije Hafiza Širazija na bosanski (hrvatski, srpski i crnogorski) jezik. Prvi štampani prijevod pod naslovom *Istočni biser* Jovana Jovanovića Zmaja objavljen je 1861. godine. Nakon Zmajevog prijevoda uslijedit će prijevodi Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića, Dževada Sulejmanpašića i drugih. Neki od tih prijevoda objavljeni su u periodici do Drugog svjetskog rata, a neki kao zasebna izdanja.

² Denita Haverić, Amela Šehović, *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, Institut za jezik, Sarajevo, 2017, str. 13.

³ Ibidem, str. 14.

⁴ Bećir Džaka, "Književni prevodi sa perzijskog jezika u Beharu, Gajretu i Biseru", Sarajevo, 1990. Dostupno na

internetskoj stranici: <http://www.anali-ghb.com/index.php/aghb/article/view/73/139>

⁵ Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak – komentator perzijskih klasika*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2014, str. 25.

Do novog vala popularizacije arapskih, turskih, a tako i perzijskih tekstova, naročito u Bosni i Hercegovini ali i šire, dolazi krajem 20. i početkom 21. stoljeća. To je period kada se kod Bošnjaka budi nacionalna i vjerska svijest, što je dovelo i do okretanja prema Istoku u potrazi za vlastitom tradicijom, tako da je nakon toga uslijedilo prevođenje tekstova s perzijskog jezika u većem broju. Jedan od najznačajnijih prijevoda objavljenih u 21. stoljeću s perzijskog jezika jeste prijevod *Divana* Hafiza Širazija iz pera Bećira Džake.⁶

Osvrt na biografiju Hafiza Širazija

O Hafizovom životu postoje mnoge neutemeljene predaje, ali pouzdano se zna da je većinom pisao gazele. Sačuvan je rukopis *Petoknižja* Emira Husreva Dehlavija, koji je Hafiz prepisao, a u tom rukopisu sebe je oslovio pseudonimom *Hafiz*⁷, po kojem je postao poznat diljem svijeta. Tek tokom 20. stoljeća, zahvaljujući radovima istaknutih iranista širom svijeta, kao što su Abdorrahman Xalxali, Mohammad Qazvini, Arberry i Ritter, postaje dostupno više pouzdanih podataka o životu Hafiza Širazija.⁸

Hafiz je bio poliglot, pri čemu je perzijski bio njegov maternji jezik, a njegovo znanje arapskog jezika je bilo neosporno.⁹ Također, postoje naznake da je poznao turski jezik, što se može zaključiti iz analize jednog od njegovih gazela.

Postoje brojne predaje o tome kako je Hafiz, u početku nevješt u pisanju stihova, preko noći dobio nadahnuće iz "Onostranog" te kao je obdaren izvanrednim poetskim umijećem, ali s obzirom da te predaje nemaju potvrdu u relevantnim književnim i historijskim izvorima, smatraju se legendama.

Tokom svog života, Hafiz nije bio priznat kao pjesnik, te je napisao vrlo malo pjesama. No, nakon njegove smrti, njegove pjesme postale su iznimno popularne, a njegova je slava premašila granice Širaza, pa čak i granice Irana. Unatoč tome, nije bio poznat kao pjesnik niti kao sufija ili derviš.

Za vrijeme njegova života, pripadnici sufizma imali su poznato porijeklo i snažne duhovne linije, koje su povezivale sa svojim prethodnicima, a njegova silsila nije bila poznata. Umire u rodnom gradu, gdje je u njegovu čast izgrađen mauzolej, koji i danas privlači poštovaoce njegove poezije, koji dolaze da odaju počast ovom čuvenom iranskom pjesniku.

Divan Hafiza Širazija

Što se tiče Hafizove poezije, Hafiz je iza sebe ostavio pet stotina gazela, četrdeset dvije rubajje i nekoliko kasida. Svoju poeziju bilježio je samo u trenucima nadahnuća. Sam Hafiz nije skupljao svoju poeziju, već je to učinio Muhammed Gollandam, koji je napisao predgovor zbirci Hafizove poezije 1410. godine, deset godina nakon Hafizove smrti.

Zbirka poezije *Divan* Hafiza Širazija smatra se jednom od najznačajnijih poetskih zbirki kako u perzijskoj, tako i u svjetskoj književnoj tradiciji. Od njenog nastanka pa sve do danas, ostalo je nerazjašnjeno pitanje o njenoj recepciji i žanrovskom situiranju.¹⁰ Već pri čitanju početnih stihova *Divana* primjećuje se dvojnost i višeznačnost Hafizovih stihova napisanih u formi gazela.

Divan se zbog svoje kompleksnosti i ambivalentnosti smatra jednim od najteže prevodivih djela, ali je uprkos tome preveden na sve značajnije svjetske jezike. Razvoj gazela kao pjesničke vrste u klasičnoj perzijskoj književnosti odvijao se u dva paralelna toka do 14. stoljeća: jedan je ljubavni gazel, a drugi sufijski gazel. Rudeki, Šehid Belhi i Ebu Šekur Belhi smatraju se začetnicima ljubavnog gazela, dok su Sanai Gaznevi i Feriduddin Attar pioniri sufijskog gazela. Gazel kao pjesnička forma dosegla je vrhunac u 13. stoljeću, sa lirskim gazelima Sadija Širazija i sufijskim gazelima Dželaluddina Rumija. Fascinantna poetska promjena dogodila se u 14. stoljeću: dvije ranije odvojene žanrovske struje, ljubavna i sufijska, spojile su se u poeziji Hafiza

⁶ Munir Drkić, "Recepcija Hafizove poezije u bošnjačkoj književnoj tradiciji", Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, str. 45.

⁷ Hamid Dabaši, "In hame naqš dar äyene-ye ouhâm: ta'birât-e Häfez", *İrânâme*, Šomâre-ye 24, str. 574.

⁸ Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi...* str. 115.

⁹ Ibidem, str. 117.

¹⁰ Namir Karahalilović, Munir Drkić, "Divan Hafiza Širazija u recepciji Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića i Bećira Džake", *Živa baština*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, br. 7, str. 33.

Širazija. To znači da se Hafizova poezija može tumačiti na dva načina – kao ljubavna i kao sufijska. Ova je specifičnost upravo najznačajnija odlika Hafizove poezije.¹¹

U nekim Hafizovim gazelima oslikava se neobuzdanost, pokvarenost, nemoral, gaženje svih svetinja, slavljenje trenutka i zanemarivanje svih stvari. Drugi gazeli, pak, prikazuju samu srž islamskog gnosticizma, morala i upravo su suprotni prethodnim.

Divan je još od 15. stoljeća prisutan u bošnjačkim krugovima u različitim oblicima. Usmeno je čitan i komentiran, o čemu svjedoče navodi Fevzije Mostarca kako ga je čitao pred svojim učiteljem. Osim toga, prepisivanjem su Bošnjaci čuvali i njegovali ovo dragocjeno djelo, ukrašavajući ga bogato i ilustrirajući ga. Danas Gazi Husrev-begova biblioteka posjeduje četrnaest rukopisa Hafizovog *Divana*, od kojih najstariji rukopis datira nešto manje od jednog stoljeća nakon pjesnikove smrti, a posljednji datira iz 18. stoljeća. *Divan* u tom periodu nije preveden, nego prepisivan i komentiran.

Iz navedenog zaključujemo da je *Divan* imao važnu ulogu u širenju perzijske pismenosti na prostoru Bosne, a osim što se čitao, komentirao i prepisivao, reflektirao se na poeziju bošnjačkih autora, tako da su Hasan Zijai Mostarac i Derviš-paša Bajezidagić napisali paralele na Hafizove gazele, kroz koje su pokazali da su bili u potpunosti svjesni dvojakog tumačenja Hafizove poezije, jer i njihove pjesme, baš kao i Hafizove, pokazuju u svojoj punini tek kada bivaju protumačene i kao gnostičke. Sve ove činjenice su najbolji pokazatelj duboke ukorijenjenosti ovoga djela u našoj baštini, te kako je veza s *Divanom* stoljećima bila veoma snažna.

Prijevod Hafizove poezije hronološkim redoslijedom

Devetnaesto stoljeće je period kada orijentalna književnost postaje poznata čitalačkoj javnosti na prostoru Balkana putem prijevoda. Zainteresiranost za Istok, te prevođenje djela s Istoka, naročito s perzijskog i turskog jezika, možemo povezati s lokalnim prilikama. Jovan Skerlić zanesenost romantičara za poezijom Orijenta

objašnjava time što su zapadni romantičari bili “zaljubljeni u sve što je neobično, u jake strasti i egzotične pejsaše, voleli su Istok, okupan suncem, potopljen svetlošću, sjajan i šaren, sav njegov strastan i obilan život”.¹²

Osim prijevoda, njemački pjesnici kao što su Rikert i Platen, unose u svoju poeziju gazele i druge forme iz orijentalne poezije. Skerlić za tu pojavu navodi: “Istočnjačka poezija, njena metrika, njene figure, njena filozofija i pogledi na svet, ušle su u modu u nemačkoj poeziji, tako da je u jedan mah izgledalo da se na obalama Rajne i Spreje diže novi Širaz sa svojim minaretima i ružama, Frajligrat je pevao da žali što nije rođen na vratima svete Meke, na vreloom pesku Jemena, na kao noć crnim paripima arapskim, sa belim burnusom oko glave koji se vitla u usijanom pesku.”¹³

Prevodioci na prostoru Balkana će prvenstveno romantičarski pristupiti Hafizovoj poeziji, koja će zbog svoje neobičnosti i popularnosti doživjeti nekoliko ponovljenih prijevoda, te za kojom zainteresiranost neće jenjavati od trenutka kada se predstavila široj javnosti. U nastavku ćemo pratiti hronološki tok prijevoda Hafizove poezije na geografskom prostoru Balkana, obrativši pažnju na način prevođenja kao i na različitu recepciju ove poezije od strane njenih prevodilaca.

Jovan Jovanović Zmaj

Prvi pisani prijevod Hafizove poezije javlja se u periodu kada Balkan prelazi u drugi kulturološki krug izdvajanjem iz Osmanskog carstva i pripajanjem Austro-Ugarskoj, u periodu kada utjecaj Orijenta opada i kada se na Balkanu osjećao veliki otpor prema osmanskim Turcima. Taj prijevod nastao je iz pera jednog od najpopularnijih pjesnika srpskog romantizma, Jovana Jovanovića Zmaja.

Jovanović Zmaj je, pored pisanja poezije, bio i vješt prevodilac. On 1861. godine u Novom Sadu objavljuje knjigu *Istočni biser*. U ovoj knjizi objavljuje prepjeve raznih istočnjačkih pjesnika, a među perzijskim autorima istaknuto mjesto

¹¹ Ibidem.

¹² Jovan Skerlić, *Omladina i njena književnost*, Beograd, 1935, str. 301.

¹³ Ibidem.

zauzima poezija Hafiza Širazija, zastupljena s tri-deset i devet pjesama. Navedeni prijevodi predstavljaju prve pisane prijevode perzijskog teksta na južnoslavenskom prostoru.

Prepjevi su sačinjeni s njemačkog jezika, uglavnom na osnovu prijevoda Fridricha Martina van Bodenstedta. S obzirom na to da je i sam Zmaj bio izvrstan pjesnik, prepjevi su veoma poetični i izvršno oblikovani. Iako je Zmaj prevodio posrednim putem, to nije predstavljalo smetnju širokoj recepciji ovoga prepjeva. *Istočni biser* po drugi put biva objavljen 1920. godine u Sarajevu, što pokazuje da je na prostoru Bosne i Hercegovine vladao značajan interes za ove pjesme.

U ovoj knjizi Hafiz je uglavnom predstavljen kao pjesnik hedonista, pjesnik koji daje prednost ovozemaljskom životu i koji se odaje uživanjima, a isti trend slijedit će i neki kasniji prevodioci. Posrijedi je očit utjecaj zapadnjačkog razumijevanja Hafizove poezije, naročito one koja se mogla naći u njemačkim prijevodima. Pojavom ovog prijevoda započet će proces tzv. desakralizacije Hafizove poezije, koji će nastaviti i mnogi drugi prevodioci,¹⁴ a njegovo viđenje i razumijevanje Hafizove poezije zadržat će se duži period na našim prostorima.

Njemački romantizam, manifestiran u djelu Johana Wolfganga Goethea nadahnutog poezijom Orijenta, naročito Hafizom, koji ga je inspirirao da napiše djelo *Zapadno-istočni divan*, na južnoslavenskom prostoru iznjedrio je romantičare naklonjene divanskoj poeziji. Iako pjesme nisu prevedene s izvornog jezika, Zmaj je recipijentima predstavio perzijsku književnost i započeo epohu prevođenja perzijske poezije. On je razumijevao Hafizovu poeziju u zapadnjačkom kontekstu, posredstvom njemačkih prijevoda, u potpunosti zanemarujući istočnjački kontekst, u kojem je ova poezija i nastala. On je ponekad i uspijevao da sačuva pjesnikov senzibilitet, umjetničku snagu stiha, kao i da prenese njegovu osnovnu poruku. Često je znao da osjeti melodiju orijentalne poezije, ali ne i da dokuči njenu duboku misao, pa bi ju interpretirao doslovno.

Zmaj je u stihove utkao svoje duboke emocije i ostvario glavni cilj prijevoda, a to je da utječe na

senzibilitet recipijenta. Zmajevi prijevodi podmaćili su Hafizovu poeziju. On je svojim prijevodima predstavio javnosti perzijsku književnost, i započeo epohu prevođenja Hafizove poezije, kao i novi trend u kulturi primaoca.

Safvet-beg Bašagić

Nakon Zmaja, nailazimo na prijevode Hafizove poezije iz pera Safveta-bega Bašagića. On je bio zainteresiran za kulturnu prošlost Bosne i Hercegovine, a naročito za književnu baštinu Bošnjaka i njihova literalna prožimanja s Orijentom. Bašagić prevodi gazele iz Hafizovog *Divana* i objavljuje ih u zagrebačkim časopisima *Prosvjeta* i *Pobratim*, te u sarajevskim *Nada*, *Behar*, *Novi Behar*, *Gajret* i dr, u periodu od 1893. do 1927. godine.

U *Beharu* iz 1900/1901. godine objavljen je prijevod jedne rubaije Hafiza Širazija, koja je naslovljena nazivom *Nije vrijedna*. O izboru prijevoda kao ni o samom pjesniku nema nikakvih podataka, iako je najvjerojatnije Hafiz bio poznat tadašnjim recipijentima. Bašagić, potpisan kao Mirza Safvet, ne navodi bibliografske podatke o izvorima tekstova koje prevodi.¹⁵

U *Beharu* se Bašagić javlja kao jedini prevodilac perzijske književnosti, najvjerojatnije zbog nepostojanja drugih poznavalaca perzijskog jezika. *Gajret* je nastavio prevodilačku tradiciju *Behara*, s tim da se u *Gajretu* javlja više prijevoda s perzijskog jezika.

Bašagićevi prijevodi prvi su izravni prijevodi Hafizove poezije s perzijskog na bosanski jezik, a zbog svog pjesničkog duha uspijevao je preneti duboka značenja Hafizove poezije. Njegovi prijevodi su poetični, a u njih je utisnuo duboke emocije i impresije. Karakterizira ih i upotreba orijentalizama putem kojih je poprilično uspješno približio Hafizovu poeziju i na taj način pomogao recipijentima da na momente steknu dojam da slušaju samog Hafiza kako te stihove izgovara. Kroz svoje prijevode približio je Istok i vješto prenio duh Hafizove poezije. Bašagić kaže da se tokom prevođenja držao sljedećeg: "Prema duhu našeg jezika, udesiti smisao znači: od

¹⁴ Drkić, Munir; Zildžić, Ahmed, "Tekst iznad kulture", *Književni jezik*, Institut za jezik, Sarajevo, 2020, str. 89-114.

¹⁵ Bećir Džaka, "Književni prevodi sa perzijskog jezika u Beharu, Gajretu i Biseru", str. 21.

originala okrenuti glavu, pa reproducirati misli po individualnom shvaćanju. Ja to ne činim, nego se držim originala kao slijepac plotu, da i na prijevodu ostane obilježje istočnog manirizma.”¹⁶

Iz njegovih prijevoda zaključujemo da je bio usmjereniji na recipijente ciljnog jezika, a da je tamo gdje bi odstupio od originala njegov pjesnički talenat to nadoknadio. Pristalice konzervativnije teorije prevođenja zamjerali su Bašagićevoj pjesničkoj slobodi prilikom prevođenja te smatrali da mu je bila važnija njegova pjesnička vizija koju je protkao u naš jezik, ali da je to rezultiralo odstupanjem od izvornog teksta, što u pjesničkom smislu ne predstavlja problem, ali da u prevodilačkom, pak, podliježe drugačijem vrednovanju te da je tako nešto neprihvatljivo.¹⁷

Bašagić je Hafizovu poeziju predstavio kao profanu liriku, a autora kao vinskog pjesnika suprotstavljenog islamskim propisima i vjerskim licima. Takav stav je naročito izražen u Bašagećevim prijevodima i studijama, prvo u zagrebačkoj *Prosvjeti* 1894, a potom i u časopisu *Gajret* 1925. godine.¹⁸

Nikako ne treba zanemariti činjenicu da su prvi prijevodi Hafizove poezije izravnim putem nastali u periodu kada Bosna prelazi iz jednog kulturološkog kruga u drugi, s tim da, kada govorimo o Bašagićeve prijevodima, govorimo o izabranim pjesmama od strane prevodioca, a ne o integralnom *Divanu*. Zbog svog pjesničkog duha, uspio je prenijeti estetske vrijednosti Hafizove poezije, kao i njena duboka značenja. U njegovim prijevodima primjetno je slobodnije prevođenje u odnosu na druge prevodioce, te dok su se drugi držali slova originala, on je recipijentima omogućio da u mašti ožive onu sliku koju je autor zamislio. Bio je veoma kreativan i domišljat u prevođenju te je uspio sačuvati ozračje originala. Čitajući Bašagićeve prijevode primjećujemo da su raspjevani, poetični i estetski lijepi, te kako je Bašagić, poput Zmaja i Sulejmanpašića, podomaćio izvorni tekst, te ga oslobodio izvornih kulturoloških obilježja, i pružio utisak da ga je autor napisao na ciljnom jeziku, jeziku prevodioca, bez ikakvih kulturoloških, civilizacijskih, historijskih i drugih obilježja, prilagođavajući tekst svom vremenu.

Međutim, Bašagić, poput drugih evropskih savremenika, pristupa Hafizovoj poeziji iz perspektive sadašnjosti, iako bi prevodilac trebao biti svjestan da je književni tekst ukorijenjen u jezik i kulturu u kojoj je napisan, da oblikuje kulturnu stvarnost, te da se njegovo značenje može shvatiti tek u odnosu na kontekst u kojem je nastao.

Za razliku od Zmaja, Bašagić je bio svjestan ambigviteta Hafizove poezije, ali se priklanja profanom tumačenju i na taj način nastavlja tradiciju jednodimenzionalnog, reduciranog shvatanja Hafizove poezije, što se odrazilo i na njegove prijevode, a neadekvatno predstavljanje Hafizove poezije nastavilo je voditi recipijente u kulturi primaoca u krivom smjeru.

Osim što je Bašagić prvi izravno s perzijskog jezika prevodio Hafizovu poeziju, on je, također, napisao prvu kritiku na istu, i time započeo historiju književnokritičkih radova o perzijskim klasicima u Bosni i Hercegovini.

Premda je odlično poznao perzijski jezik, Bašagić je pri prevođenju bio pod očitim utjecajem evropske književne tradicije razumijevanja Hafiza. O načinu kako je interpretirao Hafiza možemo više saznati iz načina na koji je pisao o njemu. On prvi put piše o Hafizu u zagrebačkoj *Prosvjeti* iz 1894. godine, gdje uz Hafizovu biografiju izlaže i svoje stavove o njemu, a koji su nam jasan pokazatelj njegovog razumijevanja Hafizove poezije. Nakon toga, nailazimo na njegov tekst pod naslovom *Hafiz – njegov život i djelo* u *Gajretu* iz 1925. godine, a uz to i prijevode više Hafizovih gazela sa 190 distihona, bez navođenja izvora, kao i 41 distihon iz Hafizove ode krčmarici, *Sakiname*.

On o Hafizu kaže: “Kako god da je Hajjam podigao rubajju do visine do koje niko nije dopro ni prije ni poslije njega, onako je i Hafiz podigao gazel. On mu je dao savršenu i nutarnju i vanjsku formu. Od Edrene do Kalkute, od Bombaja do Kazana, gdje god stanuju Perzijanci i Turci, Hafiz

¹⁶ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 184.

¹⁷ Naida Sušić-Mehmedagić, “Bašagićeve prijevodi arapske poezije na naš jezik”, u: *Godišnjak Instituta za književnost*, knjiga VIII, Sarajevo, 1979, str. 195.

¹⁸ Munir Drkić, “Recepcija Hafizove poezije u bošnjačkoj književnoj tradiciji”, *Živa baština*, Fondacija “Baština duhovnosti”, Mostar, 2017, br. 7, str. 46.

uživa ugled prvog i nenatkrivljivog pjesnika. Svi pjesnički produkti Urfija, Saiba, Kaanija, turskih Bakija, Nabija, Nedima, naših Sabita, Ruždija, Hikmeta i više stotina drugih korifeja istočnog Parnasa – svi su mutatis mutandis bolje i lošije imitacije Hafizovih umotvorina. Njegov je *Divan* pravo pjesničko evanđelje.¹⁹

Nadalje, Bašagić će u narednom prilogu ponuditi i recepciju Hafiza kod Paula Horna te dr. Scherza, kako bi pokazao da je pjesnik cijenjen diljem svjetskih književnih krugova. Na ovaj način Bašagić ne samo da je približio Hafiza čitalačkoj javnosti nego i započinje bošnjačku književnu kritiku o perzijskim klasicima. Bašagić citira Horna, koji je bio stanovišta da se Hafizova poezija može tumačiti dvosmisleno, te kako upravo u isprepletenosti alegorije i realnosti i leži ljepota, a potom navodi kako se njegovu stavu nema šta dodati, što jasno implicira da se slaže s njegovim stavovima koji su, dapače, u skladu s mišljenjima savremenih istraživača *Divana*, među kojima je uvriježen stav da ako recipijent pristupa Hafizovoj poeziji otvoreno, bez predrasuda i unaprijed izgrađene subjektivne predodžbe o njoj, ona tumači recipijentovu svijest, tako da svaki recipijent, u skladu s vlastitom osobnošću, sviješću i vjerovanju može komunicirati s Hafizovom poezijom i iz nje crpiti značenja primjerena njegovim okolnostima.²⁰

Bašagić je prihvatao dvojni, a ne isključivo mističnu recepciju Hafizovih stihova, ali se više priklanjao ljubavnom shvatanju ove poezije. Recepcija teksta je u Bašagićevom slučaju uvijek determinirana njegovim ideološkim, prosvjetiteljskim i političkim ciljevima s jedne, te rodoljubno-romantičarskim i hedonističkim zanosima s druge strane.²¹ Bašagić o tematskom određenju Hafizove poezije navodi: "On pjeva o prirodi, ljubavi i vinu, o pjesmi slavu, o veseloj mladosti, o slastima i častima bezbrižna života; on gleda na svijet kroz ružičasto svjetlo i nastoji da nam život prikaže kao vječitu sreću. No takav bi život bio monoton, a pjesme o njemu dosadne; za to od zgrade do zgrade metne

crne naočale, pa dugotrajnu radost života začini s malo pesimizma to jest: u trajnu sreću unese malo nesreće – ta je nesreća obično u ljubavi – i tako dade posebni čar svome gazelu."²²

Drkić i Karahalilović navode kako je ovakav pristup Hafizovoj poeziji krajnje simplificiran, a zbog toga teško prihvatljiv, te da je ovaj iskaz kontradiktoran ranije iznesenom vrijednosnom sudu o Hafizu kao najznačajnijem perzijskom pjesniku. Na ovaj način Bašagić Hafiza predstavlja kao "bezbrižnog, lakomisljenog bonvinana u potpunosti posvećenog raznim vrstama čulnog uživanja, koji poeziju najvjerovatnije piše u trenucima dokolice, i to isključivo radi ostvarenja površne, isprazne i bezvrijedne kvaziestetske naslade."²³ Ističu kako je posebno začuđujuća tvrdnja da Hafiz u svojoj poeziji povremeno pribjegava pesimizmu isključivo zato što bi pjevanje o životnoj radosti, vinu, ljubavi i sl. utjecalo na stvaranje slike monotonog života, te uzrokovalo da Hafizove pjesme postanu dosadne. Oni navode kako je tematsko određenje Hafizove poezije jednostrano i pojednostavljeno te da kao takvo ne može izdržati ozbiljno kritičko vrednovanje.

Fehim Bajraktarević

Najznačajniji radovi u ukupnom opusu Fehima Bajraktarevića pripadaju korpusu iranistike, a u tom okviru posebno mjesto zauzimaju njegovi prijevodi rubajia Omera Hajjama, odlomaka iz Firdusijeve *Šahname* i perzijskih klasika sabranih u antologiju pod naslovom *Iz persijske poezije*. Bajraktarević je pokazao zainteresiranost za perzijsku književnost još od svoje mladosti tako da veoma rano objavljuje i svoj prvi prijevod u časopisu *Gajret* pod pseudonimom Fehim Nedžati. Napisao je i obimnu studiju *Utjecaj Istoka na Getea*, u kojoj kroz više tematskih cjelina iscrpno obrađuje utjecaje koje su na ovog autora i nastanak njegovog čuvenog *Zapadno-istočnog divana* imale orijentalne književnosti.²⁴

¹⁹ Safvet-beg Bašagić, *Hafiz*, u: *Izabrana djela*, knjiga II, Sarajevo, 1971, str. 208.

²⁰ Namir Karahalilović, Munir Drkić, "Divan Hafiza Širazija u recepciji Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića i Bećira Džake", *Živa baština*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, br. 7, str. 35.

²¹ Vedad Spahić, "Bašagićeva recepcija divanskog pjesništva", *Pregled-časopis za društvena pitanja 3-4*, 2004, str. 130.

²² Mirza Safvet, "Hafiz: njegov život i djela", *Gajret*, Godina IX, br. 5, Sarajevo, 1925, str. 66.

²³ Namir Karahalilović, Munir Drkić, "Divan Hafiza Širazija u recepciji Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića i Bećira Džake" ... str. 34.

²⁴ Lejla Gazić, "Fehim Bajraktarević – Balkanski orijentalista evropskog tipa", *Znakovi vremena*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2010, br. 48-49, str. 17-23.

Jedno od njegovih najznačajnijih djela je *Iz persijske poezije*. To djelo predstavlja izbor iz poezije perzijskih klasika s jedne strane, ali i savremenih iranskih pjesnika 20. stoljeća s druge strane, koji po ocjeni iranista spadaju u sami vrh perzijskog pjesništva. Izbor sadrži pjesme 45 pjesnika, predstavljenih hronološkim redoslijedom, među kojima se nalazi poezija Hafiza, Firdusija, Hajjama, Rumija, Džamija, Nizamija i drugih, ali i stihovi onih manje poznatih, ali veoma vještih autora.

Stihovi su raspjevani i razigrani, na ekavici, uz veoma mali procent orijentalizama. Primjetno je da se prevodilac trudio da sačuva rimu originala. Stihovi se rimuju i zvuče veoma prirodno na ciljnom jeziku. Hafizovom poezijom bavio se od samog početka svog akademskog djelovanja, a za uvid u njegovu recepciju Hafizove poezije najrelevantnija su dva njegova teksta koja su nastala kasnije, a to su *Uticaoj Istoka na Getea*, te *Pregled istorije persijske književnosti*.

U *Uticaoju Istoka na Goethea* Bajraktarević se iscrpno bavi različitim poetičkim aspektima Hafizovog *Divana*, gdje iznosi svoj stav da je Hafiz: "(...) popeo pesničku formu gazel do najvišega formalnoga i sadržajnog savršenstva. Po sadržini, njegove pesme čine, takoreći, sintezu svega što je za prošlih pet vekova opevano u persijskoj lirici. Drugim rečima, on u sebi sjedinjuje sve osobine ranijih persijskih pesnika i daje im nešto specijalno svoga, svoj vlastiti čar."²⁵ On dodaje kako je Hafiz bio nenatkrivljiv majstor koji je na bolji i novi način opetovao i predstavio poznate teme. Ukazuje na univerzalni, svestremenski karakter te uzmaknutost, s rijetkim izuzecima, od refleksija na događaje iz svakodnevnog života: "Opevajući ljubav i vino, ružu i slavu, lepotu i mladost, Hafiz se izdiže od individualnog do opšte ljudskog, do večne lepote i istine, do najčišće vere i do Božanstva. Osim pomena nekih njegovih mecena i elegija povodom smrti njegova sina, tadašnji savremeni događaji su ostavili srazmerno vrlo

malo traga u njegovim pesmama. Tim više je u njima istaknuto ono što je trajno ljudsko i večno Božansko, što sačinjava smisao života i suštinu sveta..."²⁶

Kada je riječ o žanrovskom situiranju Hafizove poezije, to jest o mogućnostima njene recepcije i tumačenja, Bajraktarević svoje stavove izlaže u potpoglavlju pod naslovom *Draž Hafiza i njegove dvosmislenosti*, u kome objašnjava utjecaj Hafiza na Getea u procesu nastanka *Zapadno-istočnog divana*, a pored toga i Geteovo razumijevanje Hafizove poezije. On vezano za ovu temu navodi: "Svi istočni komentatori, izuzev jednog jedinog, tvrdili su da Hafiz pod vinom ne misli na opojno piće nego na mistični zanos prema Bogu (dakle, duhovnu ekstazu), a kad prijatelja (dragog) opeva da ne misli na ljubljeno čeljade i na zemaljsku ljubav nego samo na ljubav prema Bogu, itd."²⁷

Po Bajraktarevićevom mišljenju, ovakav pristup Hafizovoj poeziji imali su i mnogi zapadni orijentalisti, kao što su Silvestre de Sacy, Garcin de Tassy, H. Wilberforce Clarke, Adalbert Merks i drugi.²⁸ On, također, navodi da je jedini komentator koji je Hafizove riječi shvatao doslovno bio Ahmed Sudi Bošnjak, a da se pri tome ne upušta u propitivanje mogućih razloga zbog kojih je Sudi svoj stav suprotstavio svim ostalim komentarima Hafizovog *Divana* koji potječu iz istog kulturalnog kruga.²⁹

U *Pregledu istorije persijske književnosti* Bajraktarević o ključnoj osobenosti Hafizove poetike, tj. mogućnosti različitog tumačenja njegove poezije navodi: "Posebno je zanimljiva činjenica da većina Hafizovih pesama dozvoljava dvostruko tumačenje, bukvalno, stvarno i realno, s jedne strane i mističko, prenosno i alegorijsko, s druge. Ovo poslednje primenjuju sufije na sve njegove, čak i najpoznatije pesme i njegov jezik zbog toga nazivaju *lisan ul-gajb* ili *mistični jezik*."³⁰

Na koncu, on dodaje: "Istina je da je Hafiz često uzimao erotične metafore i izraze iz sufijske

²⁵ Fehim Bajraktarević, "Gete i Persija", *Hafiz i Gete – zbornik radova*, Kulturni centar Islamske Republike Iran u Beogradu, 2002, str. 108.

²⁶ Ibidem, str. 109.

²⁷ F. Bajraktarević, "Gete i Persija"..., str. 138.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Namir Karahalilović, Munir Drkić, "Divan Hafiza Širazija u recepciji Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića i Bećira Džake"..., str. 37.

³⁰ Ibidem, str. 59.

poezije, ali ima mnogo mesta koja se apsolutno ne mogu i ne smeju mistično tumačiti.”³¹

Ovim riječima Bajraktarević ukazuje na moguće dvostruko tumačenje Hafizove poezije, to jest da je određeni broj gazela moguće smjestiti isključivo u okvire žanra lirske ljubavne poezije. Ovo zapažanje predstavlja bitan korak ka uravnoteženom i sveobuhvatnom književnokritičkom pristupu recepciji Hafizove poezije.

Dževad Sulejmanpašića

Nakon vještih prijevoda Hafizove poezije iz pera Bašagića i Bajraktarevića, treba spomenuti i prevodilački poduhvat Dževada Sulejmanpašića, koji 1928. godine u Sarajevu objavljuje knjigu pod naslovom *Prepevi iz Hafizovog Divana*. On je Hafizovu poeziju preveo posrednim putem s njemačkog, a ne izravno s perzijskog jezika. Sulejmanpašićevo razumijevanje Hafizove poezije poklapa se sa Zmajevim i nešto kasnije Bašagićevim i Bajraktarevićevim prijevodima.

Prije nego je ukoričio svoje prepjeve u jednu cjelinu, objavljivao je pojedine pjesme u časopisu *Pravda* iz 1923. i 1924, a potom i u *Gajretu* 1928. godine.³²

Njegovi prijevodi imaju pjesničku vrijednost i, baš kao što je slučaj sa Zmajem i Bašagićem, čitalac nema osjećaj da pred sobom čita prijevod.

Pojava posrednih prijevoda svjedoči o interesiranju za Hafizovom poezijom, ali istovremeno nanosi štetu recepciji Hafizove poezije, reducirajući njenu estetsku i sadržajnu vrijednost.

Ahmed Ananda

Ahmed Ananda je u svojstvu prevodioca i komentatora sačinio prvi opširniji prijevod Hafizove poezije 2004. godine, objavljujući djelo pod nazivom *Divani Hafez – Sedamdeset sebhura sa Hafizom*. Ananda ne navodi jasno da li je djelo preveo direktnim ili posrednim putem, ali spominje da se uglavnom koristio engleskim prijevodom Henryja Clarkea Wilberforcea, koji

ima i uporedni perzijski izvornik. Navodi kako mu perzijski jezik nije nepoznat, te kako mu je sanskrit mnogo pomogao u razumijevanju perzijskih tekstova. Prevodilac na samom početku navodi biografiju Hafiza Širazija, kao i historijske prilike za vrijeme života Hafiza Širazija. Nakon toga navodi različita mišljenja o njemu, njegovim gazelima, motivima, te njihovoj percepciji Hafizove poezije. Osim toga, navodi mišljenja Devlet Šaha, Henryja Clarkea Wilberforcea, Charlesa Stewarta i sl.

Sam prevodilac na početku knjige navodi da se odlučio za dva prijevoda: doslovni i slobodni. U doslovnom se potrudio da ni po čemu ne promijeni izvorni tekst te na taj način dočara izvorni tekst, iako priznaje da je izvorni tekst veoma zahtjevan i neprevodiv po svojoj sintaksi, značenju, bogatstvu i duhovnoj dubini, a da doslovan prijevod ne može imati ritam, rimu i jasnoću koju je pokušao ostvariti slobodnim prijevodom. On je u slobodnom prijevodu znao odstupiti od izvornog teksta, ne navodeći neke događaje i ljude koji su bili aktuelni za vrijeme Hafiza, ali ne i za naše vrijeme. U Anandinim prijevodima, procent orijentalizama je nešto veći u odnosu na ostale prijevode. Svi prevodioci, počevši od Zmaja, pa do Džake, iskoristili su bogate zalihe orijentalizama u bosanskom jeziku, čime su postigli poseban stilski efekt i smjestili tekst u njegov kulturni kontekst.

Nakon prevedenih sedamdeset gazela, Ananda navodi komentare svih stihova koje je preveo, što je nekim recipijentima olakšalo razumijevanje Hafizove poezije, jer je doslovnim čitanjem Hafizove poezije teško dokučiti njegove duboke misli i ideje. Međutim, za razliku od prethodnih prevodilaca, iako je bio svjestan dvojakog tumačenja Hafizove poezije, on daje prednost gnostičkom tumačenju ove poezije te stihove komentira samo u duhu sufijske orijentacije, potpuno lišene lirskog tumačenja, čak i na mjestima za koje mnogi prevodioci tvrde da se ti stihovi mogu protumačiti isključivo kao lirski. Iako svjestan da se Hafizovi stihovi mogu dvojakom tumačiti, već kroz predgovor uviđamo kako daje prednost gnostičkom viđenju gazela, te navodi predaje i argumente koji to, po njegovom mišljenju, dokazuju. Nakon brojnih objašnjenja

³¹ Namir Karahalilović, Munir Drkić, “Divan Hafiza Širazija u recepciji Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića i Bećira Džake”..., str. 37.

³² Munir Drkić, Ahmed Zildžić, “Tekst iznad kulture”..., str. 89–114.

i sam navodi kako smatra da su Hafizovi stihovi najvećim dijelom sufijske orijentacije.³³ On piše: “U svom izborniku *Divana* nailazimo na sve temeljne sufijske misli koje imaju svoje uporište u Časnom Kur’anu i ne smije nas zavarati izraz visoko simboličnog jezika kojeg su sufije koristile da bi nam bar halom približile ono neizrecivo, nedodirljivo, Božansko. Jer, zaista, u poeziji ne postoje granice kojih smo se dužni pridržavati kada pišemo, naprimjer, jednu vjersku ili bilo kakvu drugu raspravu na bazi logike činjenica i dokaza. Sufije su često koristile ovu formu koja ih je oslobađala pritisaka koje povlači za sobom svako naučno djelo. Pa i pored toga često su bili osuđivani, proganjani i pogubljavani zbog tajni koje svijet nije mogao da razumije.”³⁴

Na jednom mjestu citira engleskog prevodioca čijim se prijevodom služio tokom prevođenja *Divana* te, između ostalog, navodi kako omladina Hafizove stihove tumači kao lirske i ljubavne, napisane o provođenju slatkog i nehaijnog vremena mladosti, dok ih mudri tumače kao gnostičke te smatraju da njegovo vjersko nadahnuće potječe iz Božanskog izvora.³⁵

Duhovno ozračje *Divana* obasutog sufijskim terminima kao što su *vinu*, *ljepotica*, *suluf*, *ben* jedan su od glavnih razloga tumačenja Hafizove poezije gnostičkom. Zastupnici ovakve teorije ne prihvataju tumačenja ovih stihova u okviru hedonističke ili materijalističke poezije. Međutim, uzevši u obzir da u nekim stihovima Hafiz pjeva o pokvarenosti, nemo랄u, gaženju svih svetinja, slavljenju trenutka i zanemarivanju svih stvari, uvidjet ćemo da je druga strana Hafizove poezije od strane ovakvih komentatora, među kojima spada i Ananda, u potpunosti zanemarena, tako da je Anandina recepcija Hafizove poezije samo nastavak jednodimenzionalnog shvatanja Hafizove poezije.

Bećir Džaka

Višestoljetno prisustvo Hafiza na našim prostorima okrunjeno je integralnim prijevodom Hafizovog *Divana* na bosanski jezik iz pera Bećira

Džake. Prijevod je dodatno uljepšan stilizacijom koju su priredili Amina Šiljak-Jesenković, Asmir Kujović i Muamer Kodrić, a za bolje razumijevanje teksta pripremljen je i kratki pojmovnik irfanskih termina. S istim ciljem izdavač prijevoda *Divana* na bosanski jezik donosi prijevod predgovora iz knjige *Gomšodeye lab-e daryā* prof. dr. Takija Pournāmdaryāna, stručnjaka za islamsku gnostičku književnost. Odabrani tekst, u prijevodu prof. dr. Namira Karahalilovića, čitaoca uvodi u misli, ideje i poruke Hafiza Širazija. S obzirom na dvosmislenost brojnih Hafizovih stihova i slojevitost njegove poezije, fusnote na koje nailazimo u ovom prijevodu vrlo su važna pomoć čitaocu u nastojanju da što ispravnije shvati poruke autora.³⁶

Pomoć u razumijevanju izvornih misli Hafizovih gazela daju rječnik stranih, manje poznatih izraza koji su priredili prof. dr. Namir Karahalilović i dr. Mubina Moker, te kratki pojmovnik irfanskih termina koji potpisuju Nermin Hodžić i Ahmed Zildžić. Osim toga, *Divan* je ukrašen ilustracijama čuvenog iranskog umjetnika Mahmuda Farščijana, te su čitaoci ovim putem dobili priliku da se upoznaju sa jednim novim pravcem u likovnoj umjetnosti i načinom na koji iranski umjetnici doživljavaju Hafizove riječi.³⁷

Džakin prijevod Hafizovog *Divana* je jedini direktan i cjeloviti prijevod *Divana* na bosanski jezik. Dolazi nakon stoljeća i po prevođenja Hafizove poezije na južnoslavenskom prostoru. Postaje dostupan široj čitalačkoj publici, a višestoljetno Hafizovo prisustvo na našim prostorima biva okrunjeno ovim kompletnim prijevodom.

Prijevod koji su prethodili Džakinom bili su jednodimenzionalni, te tumačeni isključivo kao lirski ili gnostički, ali on osvjetljava Hafizovu poeziju svojim prijevodima kao i recepcijom, te konačno, nakon jednog stoljeća, vraća Hafizov *Divan* na police bosanskohercegovačke javnosti, i to ovaj put s prijevodom na bosanski jezik.

Bećir Džaka se bavio Hafizom i njegovom poezijom tokom svog cijelog akademskog rada,

³³ Ahmed Ananda, *Divan-i Hafēz: sedamdeset sehura sa Hafēzom*, Buybook, 2004, Sarajevo, str. xxii.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, str. xx.

³⁶ Munir Drkić, Ahmed Zildžić, *Tekst iznad kulture...*, str. 103.

³⁷ Elvir Musić, “Prijevod Hafizovog *Divana* na bosanski jezik”, *Znakovi vremena*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2010, str. 333–336

što je kulminirao prijevodom Hafizovog *Divana* na bosanski jezik. Pored brojnih tekstova o Hafizu, u dva teksta je naj iscrpnije predstavio Hafiza Širazija, te detaljnije pisao o percipiranju njegove poezije, a ta dva teksta su: poglavlje posvećeno Hafizu i njegovom djelu u knjizi *Historija perzijske književnosti*, a drugi je naučnoistraživački rad pod naslovom "Književni prevodi sa perzijskog jezika u Beharu, Gajretu i Biseru". U knjizi *Historija perzijske književnosti* piše o pjesniku i okolnostima u kojima je živio, te o njegovoj veličini i slavi.

Džaka je stava da u Hafizovoj lirici ne možemo govoriti samo o tesavvufsko-metafizičkim sadržajima i porukama niti u njoj tražiti samo ovozemaljsku tematiku. On navodi kako je Hafizovu poeziju moguće tumačiti u duhu ljubavne lirike, a pojedine stihove u okviru žanra sufijske poezije i na taj način pokazao kako je Hafizovu poeziju posmatrao iz šire perspektive u odnosu na prethodne prevodioce.

Ebtehaj Navaey

Ebtehaj Navaey 2012. godine objavljuje knjigu *Budi biser, biser budi! Antologija perzijskog pjesništva od 10. stoljeća do naših dana*, koja sadrži 160 pjesama napisanih od oko osamdeset autorica i autora. U knjizi se nalaze izabrane pjesme čuvenih perzijskih klasika, ali i mnogih marginaliziranih autora. Autor prije pjesničkog opusa pjesnika navodi njihovu kratku biografiju, pa tako i biografiju Hafiza Širazija. Preveo je jedanaest Hafizovih pjesama, što je po kvantitetu najveći broj prevedenih pjesama jednog autora u ovoj knjizi, a što pokazuje da cijeni Hafiza više nego druge pjesnike, a i sam piše kako mu je otac još od najranijeg djetinjstva čitao Firdusijevu *Šahnamu* i Hafizov *Divan*.

Navaeyevi prevodi su direktni, ali su u antologiju uvršteni i prevodi drugih prevoditelja: Bećira Džake, Fehima Bajraktarevića, Saliha Trake, Džemala Čehajića i Azre Abadžić Navaey. Autor navodi kako njihove prevode s perzijskog jezika smatra vjerodostojnim i kvalitetnim, tako da ih nije smatrao nužnim za prevoditi ponovo. Prevode su dodatno stilizirali Azra Abadžić Navey i Ervin Jahić.

Zaključak

I pored toga što perzijski jezik nije imao direktan kontakt sa bosanskim jezikom, perzijska književnost se duboko ukorijenila u našu kulturu, tako da je stoljećima baštinjena na prostoru Bosne u različitim oblicima kroz usmeno čitanje i tumačenje, prepisivanje, komentiranje, imitiranje, i na koncu, kroz pisane prevode koji su se pojavili u momentu kada je Bosna izašla iz jednog u drugi kulturološki krug.

Činjenica da je posrijedi djelo koje je moguće dvojako tumačiti, na prostoru se Bosne nekada tumačilo isključivo kao lirsko ili isključivo kao gnostičko, sve dok se vremenom kroz različite prevode vratilo u svoj kulturološki kontekst te pružilo recepciju dvojakog tumačenja. S obzirom na to da je recepcija prevodilaca direktno utjecala na prevode, u radu je bilo riječi i o tome.

Prvi prevodi bili su jednodimenzionalni, a prevodioci su Hafizovoj poeziji pristupili iz perspektive svoga vremena i specifičnog društvenog konteksta, zanemarujući vremensku epohu u kojoj je djelo nastalo, kao i žanr kojem je pripadalo. Na Istoku je *Divan* prvenstveno posmatran kao gnostičko djelo, dok je Zapad doživio Hafiza kao hedonistu, posmatrajući ga iz perspektive sadašnjosti. Zanimljiva je činjenica da je *Divan* došao do Evrope putem Balkana, a da se potom u evropskom romantičarskom ruhu vratio ponovo na Balkan i kao takav se zadržao cijelo stoljeće.

Neposredni kontakt s *Divanom* bio je glavni razlog nepostojanja pisanih prijevoda na bosanskom jeziku iz osmanskoga perioda, tako da se prvi prevod javlja poprilično kasno, 1861. godine, iz pera Jovana Jovanovića Zmaja, koji je poeziji pristupio iz romantičarske perspektive i imao uvid u tu poeziju posredstvom njemačkog jezika. On nije bio upućen u polisemiju teksta koji je prevodio, te je zanemario činjenicu da je književni tekst duboko ukorijenjen u kulturu, te da može biti shvaćen tek u odnosu na kontekst u kojem je nastao, tako da iz njegovih prijevoda recipijenti ne mogu prodrjeti u dubine Hafizove poezije, kao ni uvidjeti glavnu odliku te poezije, a to je njen ambigvitet.

Bašagić, iako poeziju prevodi direktnim putem, svjestan njenog ambigviteta, daje prednost lirskom tumačenju ove poezije. Od prevodioca zavisi dalja recepcija književnog stvaralaštva nekog pisca, tako da su djelimični uvid u Hafizovu

poeziju, prijevodi preko jezika posrednika, kao i zapadnjačko shvatanje njegove poezije, doveli do jednodimenzionalnog i simplificiranog shvatanja Hafizove poezije, kao i do njene desakralizacije.

Nakon Bašagića, Sulejmanpašić prevodi izabrane stihove posrednim putem. Potcrtavamo da su posredni prijevodi nanijeli ogromnu štetu recepciji Hafizove poezije na prostoru Balkana, kao i općenito na Zapadu, gdje je došlo do pojave da poezija pojedinih pjesnika, primjerice Hafiza Širazija ili Omera Hajama bude protumačena kao boemska. Posredni prijevod vrlo često postaje zastor do umjetničkog djela jer se prevodenjem preko jezika posrednika izgube estetske vrijednosti teksta i oslabi se veza sa izvornim djelom.

Pojava posrednih i ponovljenih prijevoda svjedoči o ogromnom interesiranju za Hafizovom poezijom, kao i o njenoj popularnosti, čak i nakon osmanskog perioda, onda kada je Bosna prešla u drugi kulturnološki krug i bila u procesu evropeizacije.

Na koncu zaključujemo da je Zmaj predstavio Hafiza javnosti i probudio interes kod recipijenata za Hafizovom poezijom, tako da je njegovo djelo doživjelo dva izdanja; Bašagić je ponudio veoma poetične prijevode i započeo književnu kritiku ove poezije; Bajraktarević je, osim što je primijetio dvojako tumačenje ove poezije, naveo da je neke stihove ove poezije moguće tumačiti samo kao ljubavne, što je bio bitan korak u uravnoteženom shvatanju ove poezije, dok se Ananda fokusirao na gnostički aspekt ove poezije. Baš kao što su ljubavni i gnostički gazel sintezom doživjeli svoj vrhunac u Hafizovoj poeziji, tako su prijevodi Hafizove poezije doživjeli svoj vrhunac pojavom cjelokupnog prijevoda *Divana* iz pera Bećira Džake, koji je sve dotadašnje prijevode, koji su bili fokusirani više na stil ili na značenje, okrunio ovim prijevodom, obuhvativši sve aspekte ove poezije.

Izvori i literatura

- Ananda, Ahmed, prijevod i komentar, *Divan-i Hafez: sedamdeset sehura sa Hafezom*, Buybook, Sarajevo, 2004.
- Bajraktarević, Fehim, "Gete i Persija", *Hafiz i Gete – zbornik radova*, Kulturni centar Islamske Republike Irana u Beogradu, 2002, str. 104–183.
- Bašagić, Safvet-beg, *Hafiz*, u: *Izabrana djela*, knjiga II, Sarajevo, 1971.
- Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Dabaši, Hamid, "In hame naqš dar äyene-ye ouhâm: ta'birât-e Hâfez", *Irânâme*, Šomâre-ye 24.
- Drkić, Munir, "Recepcija Hafizove poezije u bošnjačkoj književnoj tradiciji", *Živa baština – časopis za filozofiju i gnozu*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2017, vol. III, br. 7, str. 44–55.
- Drkić, Munir; Zildžić, Ahmed, "Tekst iznad kulture", *Književni jezik*, Institut za jezik, Sarajevo, 2020, str. 89–114.
- Džaka, Bećir, *Historija perzijske književnosti od nastanka do kraja 15. vijeka*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 1997.
- Gazić, Lejla, "Fehim Bajraktarević – Balkanski orijentalista evropskog tipa", *Znakovi vremena*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2010, br. 48–49, str. 10–23.
- Haverić, Denita; Šehović, Amela, *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, Institut za jezik, Sarajevo, 2017.
- Karahalilović, Namir, Drkić, Munir, "Divan Hafiza Širazija u recepciji Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića; Bećira Džake", *Živa baština – časopis za filozofiju i gnozu*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2017, str. 32–43.
- Karahalilović, Namir; Drkić, Munir, *Ahmed Sudi Bošnjak – komentator perzijskih klasika*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2014.
- Musić, Elvir, "Prijevod Hafizovog *Divana* na bosanski jezik", *Znakovi vremena*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2010, str. 332–336.
- Naida Sušić-Mehmedagić, "Bašagićevi prijevodi arapske poezije na naš jezik", u: *Godišnjak Instituta za književnost*, knjiga VIII, Sarajevo, 1979.
- Safvet, Mirza, "Hafiz: njegov život i djela", *Gajret*, Godina IX, br. 5, Sarajevo, 1925.
- Skerlić, Jovan, *Omladina i njena književnost*, Izdavačka knjižarnica Napredak, Beograd, 1925.
- Spahić, Vedad, "Bašagićeva recepcija divanskog pjesništva", *Pregled – časopis za društvena pitanja*, Sarajevo, str. 3–4.
- Sušić-Mehmedagić, Naida, "Bašagićevi prijevodi arapske poezije na naš jezik", u: *Godišnjak Instituta za književnost*, knjiga VIII, Sarajevo, 1979.
- Širazi, Hafiz, *Divan*, S perzijskog preveo Bećir Džaka, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2009.

Abstract

Translations of Hafiz Shirazi's Poetry into the Bosnian Language

Alma Jašarević

Hafiz Shirazi's *Divan* is considered one of the most significant poetic collections both in the Persian and world literary traditions. This paper discusses the previously published translations of Hafiz's poetry in the Bosnian language by Jovan Jovanović Zmaj, Dževad Sulejmanpašić, Safvet-beg Bašagić, Fehim Bajraktarević, Bećir Džaka, Ahmed Ananda and Ebtehaj Navaey. We listed the translators in chronological order, and then, through their translations, as well as the texts about Hafiz's poetry, we briefly analyzed their reception of this poetry. We approached the translations from the perspective of translation studies, and looked in particular at intermediate and repeated translations. The author concludes that different approaches to Hafiz's poetry resulted in different translations, as well as the way of translation itself; indirect translations naturalized Hafiz's poetry, while direct translations were more faithful to the original. In addition, the first translations which were created indirectly or directly and under the influence of the European reception of Hafiz's poetry, were one-dimensional, and the translators approached Hafiz's poetry from the perspective of the specific context in which they were translating, ignoring the time epoch in which the work was created, as well as the genre to which it belonged, and this approach persisted for a little over a century. Through repeated translations, *Divan* slowly returned to its cultural circle. Just as the love and gnostic ghazal reached their peak in Hafiz's poetry by synthesis, the translations of Hafiz's poetry reached their peak with the appearance of the complete translation of *Divan* from the pen of Bećir Žaka, which crowned all previous translations that focused more on style or meaning, covering all aspects of this poetry.

Keywords: Hafiz Shirazi, *Divan*, Persian language, Balkans, direct and indirect translations, repeated translations, chronological order of translators, reception, ambiguity